

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Μηχανήματα και Μεγάλη Βιομηχανία: Ενότητες 1-3

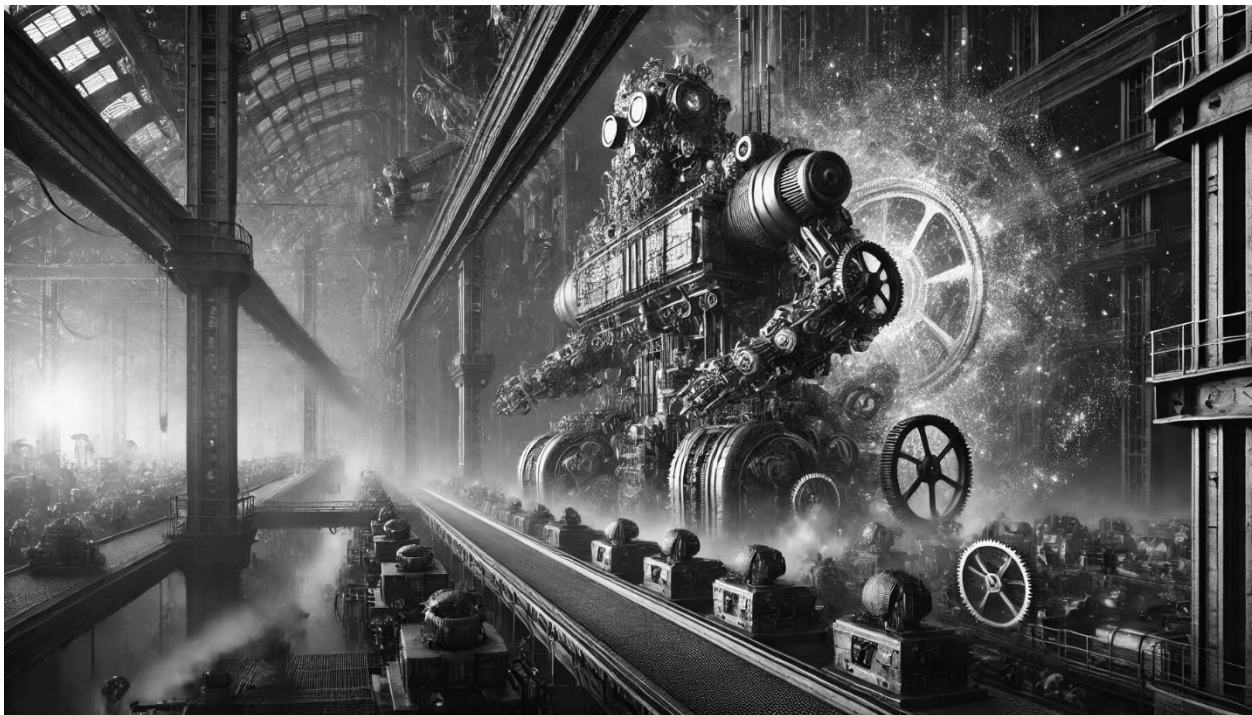
23η συνάντηση, 08/12/24

«Είναι αμφίβολο αν όλες οι μέχρι σήμερα μηχανικές εφευρέσεις ελάφρυναν τον καθημερινό μόχθο οποιουδήποτε ανθρώπινου όντος»

John Stuart Mill

«Αυτός όμως δεν είναι επ' ουδενί ο σκοπός των κεφαλαιοκρατικά χρησιμοποιούμενων μηχανημάτων»

«Στη θέση της μεμονωμένης μηχανής έρχεται εδώ ένα μηχανικό τέρας, το σώμα του οποίου γεμίζει ολόκληρα εργοστασιακά κτίρια και η δαιμονική δύναμή του, που είναι αρχικά κρυμμένη από τη σχεδόν πανηγυρικά μετρημένη κίνηση των γιγάντιων μελών του, ξεσπά σε έναν πυρετώδη οργιαστικό χορό των αναρίθμητων καθ' αυτό εργασιακών οργάνων του.»

1. Ανάπτυξη των μηχανημάτων

Σε αυτό το κεφάλαιο ο Μαρξ επικεντρώνεται στον ρόλο των μηχανών, το πώς εισάχθηκαν στην βιομηχανία και το πώς λειτουργούν στην καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία. Πρόκειται για μια πολύ σημαντική περίοδο του καπιταλισμού για τον Μάρξ για δύο λόγους. Είναι η στιγμή που το κεφάλαιο επιτέλους απελευθερώνεται από τους βιολογικούς περιορισμούς του ανθρώπινου σώματος στην εργασία και των skills που έχει, αλλά και η στιγμή που ο εργάτης υπάγεται πραγματικά στο κεφάλαιο.

Η **μηχανή** σύμφωνα με τον Μαρξ:

- = [339] σύνθετο εργαλείο
- = [340] εργαλείο που κινείται από μία φυσική δύναμη
- = [341] κινητήρια μηχανή + μηχανισμό μετάδοσης κίνησης + εργαλειομηχανή ή εργασιομηχανή
- = [341] οι συσκευές και τα εργαλεία με τα οποία εργάζεται ο εργάτης, αλλά αντί για εργαλεία του ανθρώπου εμφανίζονται τώρα ως εργαλεία ενός μηχανισμού ή ως μηχανικά εργαλεία
- = [341] ένας μηχανισμός ο οποίος επιτελεί με τα εργαλεία της τους ίδιους χειρισμούς που επιτελούσε προηγουμένως ο εργάτης με παρόμοια εργαλεία. Δεν παίζει κανένα ρόλο στην ουσία του πράγματος εάν η κινητήρια δύναμη προέρχεται από έναν άνθρωπο ή από μια άλλη μηχανή
- = [347] η καθεμία αποτελεί ένα ιδιαίτερο όργανο για μια ιδιαίτερη λειτουργία στο σύστημα του συνδυασμένου εργαλειομηχανισμού

Το κεφάλαιο ξεκινάει με τον Μαρξ να παραθέτει τον κλασικό οικονομολόγο John Stuart Mill, ο οποίος θέτει το ερώτημα εάν οι μηχανές έχουν πραγματικά βοηθήσει στο να μειωθεί η ανθρώπινη εργασία. Για τον Μαρξ η απάντηση είναι αρκετά ξεκάθαρη. Όχι απλά οι μηχανές δεν μειώνουν την ανθρώπινη εργασία αλλά στην πραγματικότητα την αυξάνουν.

*«[...] έχουν σκοπό να κάνουν τα εμπορεύματα φθηνότερα και να συντομεύσουν το τμήμα της εργάσιμης ημέρας που χρειάζεται ο εργάτης για τον εαυτό του, ούτως ώστε να επεκτείνει το άλλο τμήμα της εργάσιμης ημέρας, που το δίνει δωρεάν στον κεφαλοκράτη. **Αποτελούν ένα μέσο παραγωγής υπεραξίας.**»*

Για τον Μαρξ η μηχανή είναι ουσιαστικά ένα σύνθετο εργαλείο, ή πιο συγκεκριμένα η μετατροπή των εργαλείων σε έναν μηχανισμό που κινείται από μια φυσική δύναμη. Ο Μαρξ υποστηρίζει ότι η λειτουργία μιας μηχανής είναι να αναπαράγει τις διαδικασίες που προηγουμένως εκτελούσε ο εργάτης με τα εργαλεία του. Ωστόσο, η βασική διαφορά είναι ότι τώρα αλλάζει ο κεντρικός ρόλος του εργάτη και από το υποκείμενο που καθοδηγεί την εργασία, υποβαθμίζεται τώρα σε ένα γρανάζι ενός συστήματος μηχανών. Ο εργάτης στο νέο του «υποστηρικτικό» ρόλο στην εργασιακή διαδικασία, αντί να ελέγχει το εργαλείο, τελικά ελέγχεται από αυτό. Πώς θα λειτουργεί, ποια θα είναι η χρησιμότητά του και η ταχύτητα της διαδικασίας, όλα αυτά πλέον επιβάλλονται από την μηχανή στον εργάτη.

Ο Μαρξ όταν εξετάζει την μηχανή με υλικούς όρους, παρατηρεί σε ένα γενικό πλαίσιο ότι αποτελείται από τρία διαφορετικά τμήματα, «*την κινητήρια μηχανή, το μηχανισμό μετάδοσης [κίνησης] και τέλος*

την εργαλειομηχανή ή εργασιομηχανή». Στις μέρες μας, η κινητήρια δύναμη των μηχανών, οι μηχανές δηλαδή που θέτουν σε λειτουργία όλο τον μηχανισμό, έχουν βελτιστοποιηθεί σε τέτοιο βαθμό και ενταχθεί στις ζωές μας που ίσως να μην παρατηρούμε ότι βρίσκονται παντού. Από την παραγωγή της ηλεκτρικής ενέργειας με τις τεράστιες γεννήτριες, μέχρι τους τεράστιους κινητήρες στα εργοστάσια, έχουμε φτιάξει ένα εκβιομηχανισμένο σύστημα μηχανών που μπορεί να ελεγχθεί πλήρως η λειτουργία τους. Όσο υπάρχουν πηγές ενέργειας να υπερθερμάνουν τον ατμό που περιστρέφει τις γεννήτριες, ο άνθρωπος μπορεί να δαμάσει πλήρως αυτήν την κινητήρια δύναμη, να ελέγξει την ταχύτητα και την δύναμή της. Βλέπουμε δηλαδή, ότι η βασική αρχή του συστήματος των μηχανών, η κινητήρια δύναμη που είναι μια «[...] φυσική δύναμη διαφορετική από την ανθρώπινη, όπως το ζώο, το νερό, ο αέρας κ.λπ.», βρίσκεται πλέον σε μια σταθερή και πλήρη ελέγξιμη κατάσταση (για την ώρα τουλάχιστον). Δεν εξαρτάται δηλαδή από την πρόθεση των αλόγων να συνεργαστούν ή αν οποιαδήποτε στιγμή έχει ο ποταμός αρκετή ορμή. Υπάρχει φυσικά η αντίληψη, όταν σκέφτεται κανείς το πώς οι μηχανές έχουν αλλάξει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ότι η εφεύρεση της ατμομηχανής ήταν αυτή που προκάλεσε την βιομηχανική επανάσταση. Ο Μαρξ υποστηρίζει ξεκάθαρα ωστόσο ότι «η ίδια η ατμομηχανή [...] δεν προκάλεσε καμία βιομηχανική επανάσταση. Πολύ περισσότερο, ήταν αντι-στρόφως η δημιουργία των εργαλειομηχανών που κατέστησε αναγκαία την επαναστατικοποιημένη ατμομηχανή».

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να δούμε επίσης μέσα από την ανάγνωση του Harvey, την μεθοδολογική προσέγγιση που έχει ο Μαρξ σε αυτό το κεφάλαιο και το πώς η εισαγωγή των μηχανών και γενικότερα η εξέλιξη της τεχνολογίας αποκαλύπτει την ενεργή σχέση του ανθρώπου με τη φύση, αλλά και πώς μεταβάλλονται οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους. Ήδη από την αρχή του κεφαλαίου, στην υποσημείωση 89, φαίνεται ότι ο Μαρξ επικαλούμενος τον Δαρβίνο, επιδιώκει να αναπτύξει μια παρόμοια εξελικτική θεωρία, αλλά αυτή την φορά με βάση την τεχνολογική ιστορία του ανθρώπου. Συγκεκριμένα:

«Ο Darwin έστρεψε το ενδιαφέρον στην ιστορία της φυσικής τεχνολογίας, δηλαδή στη διαμόρφωση των φυτικών και ζωικών οργάνων ως εργαλείων παραγωγής για τη ζωή των φυτών και των ζώων. Δεν αξίζει άραγε την ίδια προσοχή η ιστορία διαμόρφωσης των παραγωγικών οργάνων του κοινωνικού ανθρώπου, της υλικής βάσης κάθε ιδιαίτερης κοινωνικής οργάνωσης;»

Συνεχίζει λέγοντας:

«Η τεχνολογία αποκαλύπτει τη δραστήρια συμπεριφορά του ανθρώπου απέναντι στη φύση, την άμεση διαδικασία παραγωγής του βίου του, συνεπώς και των κοινωνικών βιοτικών σχέσεων του και των πνευματικών παραστάσεων που πηγάζουν από αυτές.»

Και κλείνει την υποσημείωση αυτή ο Μαρξ υποστηρίζοντας ότι μια υλιστική προσέγγιση είναι απαραίτητη για την επιστημονική ανάλυση δίνοντας έμφαση στην ιστορική διαδικασία.

«[...] Αυτή η τελευταία είναι η μοναδική υλιστική και συνεπώς επιστημονική μέθοδος.»

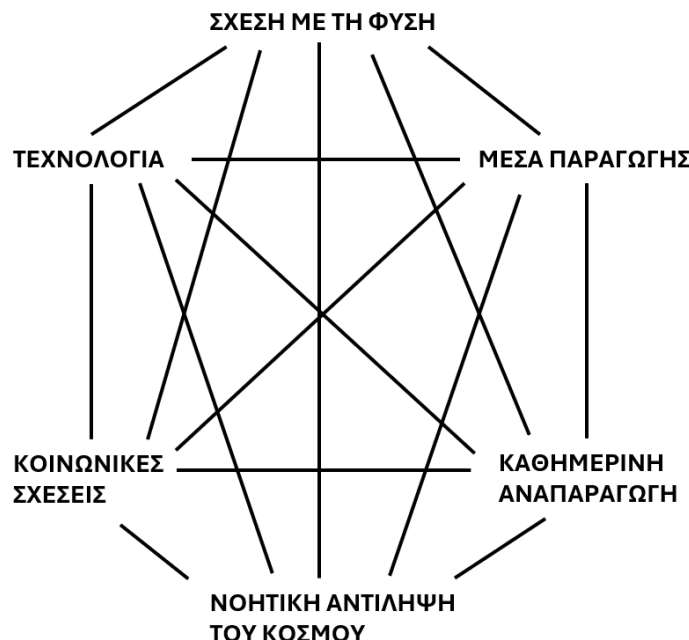
Αρχικά, η αναφορά στον Δαρβίνο φαίνεται ότι είναι αρκετά έντονη και καθοριστική στις συγκεκριμένες ενότητες. Ο Μαρξ επιχειρεί να αναζητήσει τα τεχνολογικά όργανα που δομούν την κοινωνία, αντιπαράβαλλοντάς τα με τα βιολογικά όργανα που αποτελούν τη σύσταση του ανθρώπου. Έτσι, βλέπουμε σταδιακά μια τεχνολογική εξέλιξη, πώς οι μηχανές, ως ένας σύνθετος μηχανισμός, που αποτελείται από διάφορα εργαλεία, δομούνται και αρχίζουν να συνεργάζονται μεταξύ τους:

«Ακριβώς όπως πολλά εργαλεία αποτελούν τα όργανα μιας εργασιομηχανής, αποτελούν τώρα πολλές εργασιομηχανές απλώς ομοειδή όργανα του αυτού μηχανισμού κίνησης.»

Και αν καταφέρουμε να δούμε τα πράγματα από μακριά, το σύστημα των μηχανών έχει δημιουργήσει ένα μηχανικό τέρας που τα όργανά του αποτελούνται από μεμονωμένες μηχανές με την καθεμία να επιτελεί έναν διαφορετικό σκοπό.

«Η εκμηχανισμένη επιχείρηση κατέχει την πιο ανεπτυγμένη μορφή της ως διαρθρωμένο σύστημα εργασιομηχανών οι οποίες λαμβάνουν την κίνησή τους μόνο μέσω του μηχανισμού μετάδοσης από ένα κεντρικό αυτόματο. Στη θέση της μεμονωμένης μηχανής έρχεται εδώ ένα μηχανικό τέρας, το σώμα του οποίου γεμίζει ολόκληρα εργοστασιακά κτίρια και η δαιμονική δύναμή του, που είναι αρχικά κρυμμένη από τη σχεδόν πανηγυρικά μετρημένη κίνηση των γιγάντιων μελών του, ξεσπά σε έναν πυρετώδη οργιαστικό χορό των αναρίθμητων καθ' αυτό εργασιακών οργάνων του.»

Ο Harvey χρησιμοποιεί την υποσημείωση για να εστιάσει στη διαλεκτική μέθοδο του Μαρξ, όπου κανένα στοιχείο (τεχνολογία, κοινωνικές σχέσεις, νοητικές αντιλήψεις για τον κόσμο κλπ.) δεν είναι καθοριστικό από μόνο του. Αντίθετα, όλα αυτά τα στοιχεία συνεξελίσσονται και επηρεάζουν το ένα το άλλο. Δηλαδή, η εισαγωγή των μηχανών στο έργο του Μαρξ, θα μπορούσε να διαβαστεί μέσα από το πρίσμα του διαλεκτικού υλισμού, όπου η τεχνολογία είναι ένας αποκαλυπτικός παράγοντας και όχι καθοριστικός. Αυτή η προσέγγιση μας επιτρέπει να έχουμε μια πιο λεπτομερή κατανόηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των διαφόρων πτυχών της κοινωνίας και της ιστορικής τους ανάπτυξης.

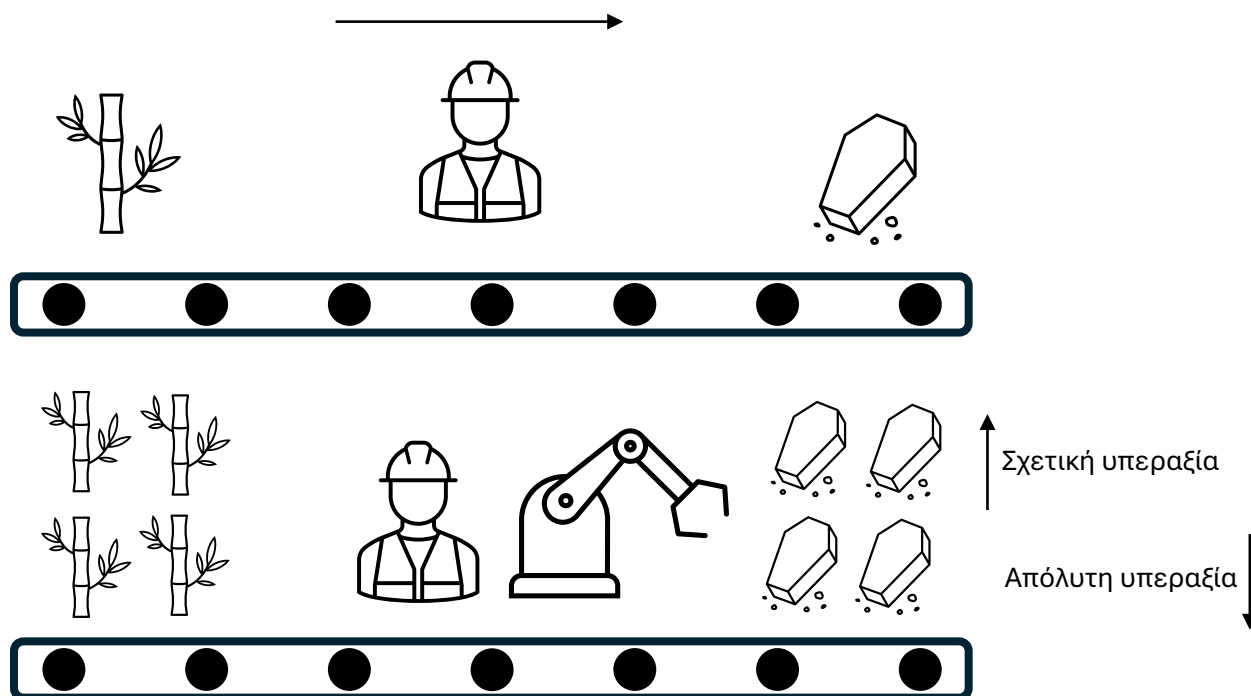
Βλέπουμε δηλαδή ότι δεν υπάρχει μια συγκεκριμένη μορφή που με ντετερμινιστικό τρόπο θα καθορίσει τις υπόλοιπες, αλλά ότι όλα τα παραπάνω στοιχεία βρίσκονται στο ίδιο σύστημα και αλληλοεπιδρούν δυναμικά μεταξύ τους.

2. Μεταβίβαση αξίας από τα μηχανήματα στο προϊόν

Σε αυτή την ενότητα ο Μαρξ μας μιλάει πάλι για το πώς μεταβιβάζεται η αξία από τα μηχανήματα στο προϊόν. Τα πράγματα είναι όπως τα ξέρουμε και από το 6^ο κεφάλαιο:

«Θα πρέπει λοιπόν εν πρώτοις να σημειωθεί ότι το μηχάνημα εισέρχεται πάντα ολόκληρο στην εργασιακή διαδικασία και πάντα μόνο μερικά στη διαδικασία αξιοποίησης. Δεν προσθέτει ποτέ περισσότερη αξία από εκείνη που χάνει κατά μέσο όρο μέσω της φθοράς του.»

Οι μηχανές είναι απλώς μια πιο περίπλοκη μορφή του σταθερού κεφαλαίου, και όπως είδαμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο, το σταθερό κεφάλαιο δεν δημιουργεί νέα αξία, αλλά μεταφέρει την αξία του στο τελικό προϊόν. Όπως σε κάθε σταθερό κεφάλαιο, έτσι και στις μηχανές, οι αξίες τους καθορίζεται από την εργασία που χρειάστηκε για να παραχθεί η μηχανή.

Επομένως, με την εισαγωγή των μηχανών αυξάνεται η παραγωγικότητα, αλλά η αξία που μεταφέρεται σε κάθε προϊόν είναι μικρότερη. Όπως γνωρίζουμε αυτό έχει σαν συνέπεια σε κάθε μεμονωμένο προϊόν να μεταφερθεί μικρότερη απόλυτη υπεραξία αλλά μεγαλύτερη σχετική υπεραξία. Όπως λέει και ο Μαρξ:

«Μια συγκριτική ανάλυση των τιμών των εμπορευμάτων που παράχθηκαν χειροτεχνικά ή βιοτεχνικά και των τιμών των ίδιων εμπορευμάτων ως μηχανοποιητών προϊόντων οδηγεί τελικά στο συμπέρασμα ότι στο μηχανοποίητο προϊόν το αξιακό συστατικό τμήμα που οφείλεται στα εργασιακά μέσα αυξάνεται σχετικά, αλλά μειώνεται απόλυτα. Αυτό σημαίνει ότι το απόλυτο μέγεθός του μειώνεται αλλά το μέγεθός του σε σχέση με τη συνολική αξία του προϊόντος, φερεται μίας λίβρας νήματος, αυξάνεται.»

Φυσικά, αυτή είναι ταυτόχρονα και μια επαναληπτική διαδικασία που στο βάθος του χρόνου η εργασία που θα χρειαστεί για να παραχθεί το μηχάνημα θα μειωθεί και αυτό με την σειρά του θα μειώσει την αξία που μεταβιβάζεται στο τελικό προϊόν κοκ.

Ο Μαρξ επίσης ισχυρίζεται ότι τους κεφαλαιοκράτες τους συμφέρει να αγοράσουν μηχανές μόνο όταν το κόστος της μηχανής είναι μικρότερο από το κόστος του εργάτη που αντικαθιστά. Ωστόσο, καθώς οι μηχανές δεν παράγουν αξία σε σχέση με τους εργάτες, στην πραγματικότητα με την χρήση των μηχανών θα μειωθεί παραπάνω η αξία του τελικού προϊόντος. Για παράδειγμα, αν εξετάζαμε την περίπτωση που μια μηχανή (που κοστίζει 1000€) αντικαθιστά έναν εργάτη (με μισθό 1000€), δεν λαμβάνεται υπόψη η έξτρα αξία που μεταβιβάζει ο εργάτης στο τελικό προϊόν. Δηλαδή, η νεκρή εργασία που ενσωματώνεται στο μηχάνημα και αντιπροσωπεύει την αξία του δεν είναι ίση με την αξία που παράγεται τελικά από την εργασία που αντικαθιστά. Με άλλα λόγια, η εργασία που ενσωματώνεται στο μηχάνημα είναι μικρότερη από την εργασία που αντικαθιστά το μηχάνημα.

«[...] η διαφορά μεταξύ της εργασίας την οποία κοστίζει η κατασκευή της μηχανής και της εργασίας την οποία εξοικονομεί, ή ο βαθμός της παραγωγικότητάς της, δεν εξαρτάται προφανώς από τη διαφορά μεταξύ της δικής της αξίας και της αξίας του εργαλείου που αντικαθιστά. Η διαφορά διαρκεί τόσο, όσο τα εργασιακά κόστη της μηχανής και συνεπώς το αξιακό τμήμα που αυτή προσθέτει στο προϊόν παραμένουν μικρότερα από την αξία που θα πρόσθετε στο εργασιακό αντικείμενο ο εργάτης με το εργαλείο του.»

Επίσης, καθώς η αξία της εργασιακής δύναμης είναι διαφορετική από χώρα σε χώρα, η ενσωμάτωση των μηχανών στην παραγωγή, μπορεί να μεταβιβάζει πολύ μικρότερη αξία στο προϊόν απ' ότι σε άλλες. Για παράδειγμα, είναι πολύ λογικό να βλέπουμε πλήρη αυτοματοποιημένα βιομηχανικά συστήματα στην Αμερική στην διαδικασία παραγωγής σε σχέση με εδώ γιατί τους καπιταλιστές τους συμφέρει πολύ περισσότερο να έχουν μηχανές εκεί σε σχέση με την Ελλάδα που η αξία της εργασιακής δύναμης είναι μικρότερη.

«[...] η χρήση των μηχανών περιορίζεται για το κεφάλαιο από τη διαφορά μεταξύ της αξίας της μηχανής και της αξίας της εργασιακής δύναμης την οποία αντικαθιστά. Καθώς η διαίρεση της εργάσιμης ημέρα σε αναγκαία εργασία και σε υπερεργασία είναι διαφορετική σε διαφορετικές χώρες, [...], η διαφορά μεταξύ της τιμής της μηχανής και της τιμής της εργασιακής δύναμης την οποία αντικαθιστά μπορεί να ποικίλει πολύ, ακόμη και εάν η διαφορά μεταξύ του ποσού εργασίας που είναι απαραίτητο για την παραγωγή της μηχανής και του συνολικού ποσού της εργασίας που αντικαθιστά παραμένει η ίδια».

Τέλος, μπορούμε να εντοπίσουμε εδώ μερικά ενδιαφέροντα σημεία. Αρχικά, όταν οι μισθοί είναι χαμηλοί, υπάρχει λιγότερο κίνητρο για τους καπιταλιστές να χρησιμοποιούν μηχανήματα. Γιατί πολύ

απλά είναι φθηνότερο να συνεχίσουν να χρησιμοποιούν εργάτες. Επιπλέον, αν η χρήση των μηχανών μειώσει αρκετά την αξία της εργασιακής δύναμης, αυτό αποτρέπει περαιτέρω την ανάπτυξη ή την χρήση μηχανών, καθώς συμφέρει περισσότερο τους καπιταλιστές να χρησιμοποιούν αυτή την νέα, φθηνότερη εργασιακή δύναμη. Οι καπιταλιστές, επομένως, δεν χρησιμοποιούν τα μηχανήματα για να μειώσουν την εργασία που απαιτείται από τους ανθρώπους για την παραγωγή χρηστικών αξιών, αλλά για να αυξήσουν την παραγωγικότητα της εργασίας και την άντληση υπεραξίας.

3. Οι άμεσες επιδράσεις της εκμηχανισμένης επιχείρησης στον εργάτη

Ο Μαρξ σε αυτό το σημείο εκθέτει τις επιδράσεις της εισαγωγής μηχανών στην παραγωγική διαδικασία πάνω στους/στις εργάτ(ρι)ες. Συγκεκριμένα, συζητάει τον τρόπο με τον οποίο η εισαγωγή των μηχανών χρησιμοποιήθηκε από το κεφάλαιο για να επιβάλλει την εργασία στις γυναίκες και τα παιδιά· να επιμηκύνει την εργάσιμη ημέρα και να εντατικοποιήσει την εργασία. Υπό το πρίσμα δηλαδή της υποσημείωσης 89 στην σελίδα 340 που αναλύσαμε προηγουμένως ο Μαρξ καταπιάνεται, αν και αποσπασματικά, με τη διάσταση των “κοινών βιοτικών σχέσεων του” ανθρώπου.

α) Ιδιοποίηση πρόσθετων εργασιακών δυνάμεων από το κεφάλαιο. Γυναικεία και παιδική εργασία

Αν και, όπως έχουμε ξαναπεί, ο Μαρξ αφιερώνει ελάχιστο χρόνο στο Κεφάλαιο αναλύοντας τη ζωή έξω από το εργοστάσιο, εδώ συζητά τους τρόπους με τους οποίους η ανάπτυξη των μηχανημάτων επιτρέπει στον καπιταλιστή να προσελκύσει γυναίκες και παιδιά στην παραγωγή. Έτσι, ο Μαρξ οδηγείται στην αναγνώριση της αλληλοσυσχέτισης μισθωτής και μη μισθωτής εργασίας.

Καθώς ο χειρισμός των μηχανών απαιτεί μικρότερη μυική δύναμη αλλά μεγαλύτερη ευελιξία μελών, ο Μαρξ αναφέρει πως οι γυναίκες και τα παιδιά μπαίνουν στο εργοστάσιο. Με την είσοδο όλων των μελών της οικογένειας στην παραγωγική διαδικασία, μειώνεται η αξία της εργασιακής δύναμης, καθώς εκεί που πρώτα δούλευε ένα άτομο που συντηρούσε την οικογένεια, τώρα εργάζονται όλα τα μέλη της οικογένειας με το μισθό που πρώτα έπαιρνε το ένα ενήλικο μέλος της (μια αρχική συζήτηση και προβληματισμοί γύρω από τον οικογενειακό μισθμό και τους αγώνες γύρω από αυτόν που ακολούθησαν μπορούν να βρεθούν στην παρουσίαση του 8ου κεφαλαίου: μέρος α). Ο εργάτης μετατρέπεται σε δουλέμπορο που πουλάει τη γυναίκα και τα παιδιά του καθώς η εργασία του απαξιώνεται. Ταυτόχρονα, μας περιγράφει πως τα παιδιά και οι γυναίκες σακατεύονται ηθικά. Εδώ ο Μαρξ, αφού μας παραπέμψει στο έργο του Ένγκελς *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, αναφέρεται στη «διανοητική ερήμωση» των παιδιών καθώς λαμβάνουν ανεπαρκή μόρφωση σε ακατάλληλα σχολεία από ακατάλληλους «δασκάλους» στα εργοστάσια ή και καθόλου μόρφωση παρόλο που έχουν ψηφιστεί κάποιοι επιφανειακοί νόμοι υποτίθεται για να αναγκάσουν τα παιδιά να πηγαίνουν στο σχολείο.

Στην υποσημείωση 121, αφού επισημαίνει ότι “το κεφάλαιο στοχεύοντας στην αυτοαξιοποίηση του, σφετερίστηκε την οικογενειακή εργασία που του είναι αναγκαία για την κατανάλωση”, σχολιάζει:

Καθώς ορισμένες λειτουργίες της οικογένειας, όπως, φερειπείν, η φροντίδα και ο θηλασμός των παιδιών κλπ., δεν μπορούν να παραγκωνιστούν εντελώς, πρέπει οι μητέρες τις οποίες έχει κατασχέσει το κεφάλαιο να μισθώνουν λιγότερο ή περισσότερο κάποιες αντικαταστάτριες. Οι εργασίες που απαιτούνται για την οικογενειακή κατανάλωση, όπως το ράψιμο, το μπάλωμα κλπ., πρέπει να αντικατασταθούν από την αγορά έτοιμων εμπορευμάτων. Στην μειωμένη δαπάνη της οικιακής εργασίας αντιστοιχεί συνεπώς αυξημένη χρηματική δαπάνη. Έτσι, τα κόστη παραγωγής της εργατικής οικογένειας αυξάνονται και εξισώνονται με τα επιπρόσθετα έσοδα. Σ' αυτό συμπεριλαμβάνεται και το ότι καθίσταται πλέον αδύνατη τόσο η εξοικονόμηση όσο και η σκοπιμότητα κατά την κατανάλωση και την παρασκευή των μέσων διαβίωσης. (σελ.362)

Ωστόσο, για αυτή την οικογενειακή εργασία που “δεν μπορεί να παραγκωνιστεί εντελώς” και πρέπει να αντικατασταθεί από την αγορά προϊόντων, συρρικνώνοντας το οικογενειακό εισόδημα, δεν αναφέρεται τίποτα περαιτέρω. Ενώ ο Μαρξ αναγνωρίζει δηλαδή ότι η εργασιακή δύναμη, η ικανότητα μας να εργαζόμαστε, δεν είναι δεδομένη -καταναλώνεται καθημερινά κατά την εργασιακή διαδικασία και πρέπει να αναπληρώνεται διαρκώς προκειμένου να επιστρέψουμε στην δουλειά την επόμενη μέρα- τοποθετεί ωστόσο αυτού του είδους την παραγωγή αποκλειστικά εντός του κυκλώματος της εμπορευματικής παραγωγής, με μόνη εξαίρεση τις δραστηριότητες που σχετίζονται με την εκπαίδευση των εργατών. Ο Μαρξ υποθέτει ότι οι εργάτες αγοράζουν με τον μισθό τους τα αναγκαία προς το ζην και στη συνέχεια καταναλώνοντας τα αναπαράγονται οι ίδιοι. Αυτό που περιγράφει συνεπώς είναι στη κυριολεξία μία (ανα)παραγωγή μισθωτών εργατών μέσω των εμπορευμάτων που παράγονται από τους ίδιους. Έτσι, η “αξία της εργατικής δύναμης είναι η αξία των μέσων διαβίωσης που είναι αναγκαία για την συντήρηση του κατόχου της” η οποία καθορίζεται από τον χρόνο εργασίας που είναι αναγκαίος για την παραγωγή των εμπορευμάτων που καταναλώνουν οι εργάτες (Federici, 2023). Δεν γίνεται καμία αναφορά ότι στην οικιακή εργασία υπάρχουν διαστάσεις και εκτός της σφαίρας της εμπορευματικής κυκλοφορίας όπως η συναισθηματική εργασία, το να κάνεις έρωτα, να παρηγορείς τον σύζυγο μετά τη δουλειά, να είσαι διαρκώς διαθέσιμη για όλους κ.α.

Παραθέτουμε σε αυτό το σημείο και ένα απόσπασμα από το κείμενο του G. Caffentzis “The Work/Energy, Crisis and the Apocalypse” στο Midnight Notes no3 το 1980 που πιστεύουμε ότι συμπληρώνει αυτή την κριτική.

Ο Μαρξ είχε αυτή τη γνώμη, αλλά έκανε λάθος. Γιατί η παραγωγή της δυνατότητας να δουλεύεις, η παραγωγή της εργατικής δύναμης, δεν περιορίζεται μόνο σε μία χούφτα εμπορευμάτων. Περιλαμβάνει και όλη αυτή την τεράστια μικροκλίμακα, που είναι γυναικεία, απλήρωτη και γι αυτό αόρατη. Οικιακά...από το ωμό στο μαγειρεμένο...το πλύσιμο, το γαμήσι, η ψυχραιμία, το κραγιόν, ο θερμοστάτης, η γέννηση, τα παιδιά, το να τα μάθεις να μην χέζουν στο χωλ, το να περιθάλπεις τους συναχμένους, το να βλέπεις τον καρκίνο να μεγαλώνει, ακόμα και το να απαγγέλεις λυρικά ποιήματα για να κατευνάσεις την σχιζοφρένεια του συζύγου...Οπωσδήποτε ο Μαρξ αναγνωρίζει πως υπάρχουν “ιστορικά και ηθικά στοιχεία” στην ποσότητα των αναγκών για την επιβίωση, αλλά είναι σίγουρο πως η υπηρέτρια του και η Jenny δεν του κόστιζαν τίποτα.

..Δεν υπάρχει τίποτα αυτόματο στην επιβίωση, αντίθετα πρόκειται κι εδώ για δουλειά, κι όταν οι γυναίκες της οικογένειας αρνούνται να την κάνουν, κάποιος άλλος πρέπει να βρεθεί. Πάρτε για παράδειγμα το φαγητό..οπωσδήποτε η τιμή του επηρεάζει σημαντικά το ύψος του

μισθού, αλλά ένας εξίσου σημαντικός παράγοντας προκύπτει από την ερώτηση “ωμό ή μαγειρεμένο”; Ποιος θα το μαγειρέψει λοιπόν, ποιος θα το σερβίρει, και ποιος θα σου πιάσει την κουβέντα κάνοντας σου παρέα την ώρα που τρώς; Η μαμά; Όλο και περισσότερο αυτή η δουλειά πέφτει στην νεαρή βιετναμέζα πίσω από την μπάρα των McDonalds μιας και τουλάχιστον τα μισά από τα γεύματα στις ηπα τρώγονται έξω “από το σπίτι”.

Σε επόμενη υποσημείωση αναφερόμενος σε έναν γιατρό που απέστειλε η αγγλική κυβέρνηση με στόχο να αξιολογήσει την υγειονομική κατάσταση στις βιομηχανικές περιοχές, ο Μαρξ επισήμανε ότι το κλείσιμο των εργοστασίων βαμβαουργίας, που προκλήθηκε από τον Αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο, είχε τουλάχιστον ένα θετικό επακόλουθο.

Οι εργάτριες έβρισκαν τώρα τον απαραίτητο ελεύθερο χρόνο για να θηλάσουν τα παιδιά τους αντί να τα δηλητηριάζουν με το Godfrey's Cordial (ένα οπιούχο αφέψημα). Είχαν χρόνο για να μάθουν να μαγειρεύουν. Δυστυχώς, αυτή η μαγειρική τέχνη ήρθε σε μία στιγμή όπου δεν είχαν τίποτα τίποτε να φάνε.[...] Επίσης η κρίση έδωσε την ευκαιρία στις κόρες των εργατών να μάθουν να ράβουν σε ειδικά σχολεία

“Χρειάστηκε μία αμερικανική επανάσταση και μία παγκόσμια κρίση”, συμπεραίνει ο Μαρξ, “για να μάθουν να ράβουν τα εργατοκόριτσα που κλώθουν για όλο τον κόσμο!”

Ο Μαρξ είχε ασφαλώς δίκιο ως προς την απώλεια των δεξιοτήτων που απαιτούνταν για τις δουλειές του σπιτιού μεταξύ των γυναικών που εργάζονταν στα εργοστάσια, απώλεια την οποία ακόμα και η αστική τάξη θρηνούσε, αλλά η δραστική μείωση του χρόνου και των απαραίτητων μέσων για την αναπαραγωγή των εργατών, στην οποία αναφέρεται και αυτός και ο Ένγκελς, δεν αποτελούσε καθολική συνθήκη. Οι εργάτριες στα εργοστάσια αποτελούσαν μόνο το 20 με 30 τοις εκατό του γυναικείου εργαζόμενου πληθυσμού, ενώ ακόμα και μεταξύ αυτών, πολλές εγκατέλειπαν την δουλειά στο εργοστάσιο μόλις αποκτούσαν παιδί. “Επιπλέον, από τα μέσα του 19ου αιώνα οι οργανώσεις των γυναικών είχαν κερδίσει ένα ρεπό κάθε απόγευμα Σαββάτου. Η οικιακή εργασία, την οποία θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι είχε “σφετεριστεί το κεφάλαιο”, συνεχίστηκε στις βιομηχανικές συνοικίες: οι εργάτριες στα εργοστάσια προσλάμβαναν νεαρές ή ηλικιωμένες γυναίκες για να φροντίσουν τα παιδιά τους το βράδυ και τις Κυριακές (Federici, 2023).

Ο Μαρξ στην συνέχεια παραθέτει (πολλά) στοιχεία για τα υψηλά ποσοστά βρεφικής θνησιμότητας που προκύπτουν από την παραμέληση ή την κακομεταχείριση των μωρών (με χορήγηση ακατάλληλων τροφών ή ναρκωτικών) από τις γυναίκες των οποίων ο χρόνος καταναλώνεται στο εργοστάσιο. Ενδεικτικά παραθέτουμε την υποσημείωση 128:

Αυτή (η έρευνα του 1861) “έδειξε επιπρόσθετα ότι, ενώ υπό τις περιστάσεις που περιγράφηκαν τα παιδιά πεθαίνουν από την παραμέληση και την κακομεταχείριση που προκαλεί η απασχόληση των μητέρων τους, οι μητέρες έχουν απολέσει σε ένα θλιβερά μεγάλο ποσοστό το μητρικό τους ένστικτο απέναντι στα τέκνα τους- χωρίς συνήθως να ενοχλούνται από τον θάνατο τους, ενώ μερικές φορές [...] φτάνουν στο σημείο ακόμα και να λαμβάνουν άμεσα μέτρα για να προκαλέσουν με σίγουρο τρόπο αυτόν τον θάνατο” (στο ίδιο).

Ο Μαρξ ξαφνιασμένος δεν μπορεί να ερμηνεύσει γιατί οι γυναίκες “έχουν απολέσει σε θλιβερά μεγάλο ποσοστό το μητρικό τους ένστικτο”, πέρα από το να τον αποδώσει στην διάβρωση του “ηθικού χαρακτήρα” των γυναικών που επέφερε η εργασία τους στα εργοστάσια ενθαρρύνοντας την

“ασύδοτη” συμπεριφορά και την παραμέληση των μητρικών τους καθηκόντων. Είμαστε βέβαια επιφυλακτικές ως προς το αν ο Μαρξ πράγματι δε γνώριζε πως οι γυναίκες εργαζόμενες φοβούνταν κάθε νέα μητρότητα και οι μέθοδοι αντισύλληψης συζητούνταν εκτενώς μεταξύ των εργατριών σε αντίθεση με την αντίληψη περί “φυσικού μητρικού ενστίκτου” και διάθεση για πολλαπλασιασμό. Μας έχει συνηθίσει εξάλλου ο Μαρξ σε περιγραφές των γυναικών είτε ως θύματα είτε ως τέρατα με μία ανεξήγητη συμπεριφορά που δε συνάδει με τα μητρικά και συζυγικά τους καθήκοντα. Παρόλο που σύγχρονοι του είχαν παρατηρήσει την ανεξαρτησία των εργατριών, τη θορυβώδη συμπεριφορά τους και την ικανότητα υπεράσπισης των συμφερόντων τους ενάντια στις προσπάθειες των ιδιοκτητών των εργοστασίων να τις συμμορφώσουν (Federici, 2023). Όλα αυτά τα λέμε όχι για να εξυμνήσουμε την πρακτική της παιδοκτονίας ή την παιδική παραμέληση αλλά για να αναδείξουμε την πολυπλοκότητα του ζητήματος που περιγράφει απλοϊκά ο Μαρξ καθώς και να δείξουμε κατανόηση σε όσες γυναίκες εξωθήθηκαν σε μία τέτοια επιλογή είτε γιατί δεν μπορούσαν να συντηρήσουν ένα έξτρα στόμα, είτε γιατί βιάστηκαν είτε γιατί δεν ήθελαν να καθλωθούν στον ρόλο της μάνας που τις περίμενε.

Μικρή παρέκβαση:

→ Ένας ακόμη τομέας της ζωής στον οποίο η εισαγωγή των μηχανών άλλαξε ριζικά τη διαδικασία παραγωγής ήταν η οικιακή εργασία, όπου τα αποτελέσματα δεν υπήρξαν και πολύ διαφορετικά από εκείνα που όπως θα δούμε είχε η χρήση των μηχανών στην βιομηχανία. Καθώς πλέον οι παντρεμένες γυναίκες δεν απολάμβαναν τη βοήθεια άλλων μελών της άλλοτε διευρυμένης οικογένειας, κάνοντας όλες τις δουλειές της οικιακής εργασίας απομονωμένες μέσα σε τέσσερις τοίχους, αναγκάζονταν να φέρουν ολόκληρο το άγχος αυτής της εργασίας από μόνες τους. Η απομόνωση αυτή δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την εισαγωγή των οικιακών συσκευών που μετέτρεψαν τις πιο ακραίες σωματικές εργασίες σε δουλειές που μπορούσαν να εκτελεστούν από μια γυναίκα μόνη. Το πλυντήριο, η υδροδότηση μέσα στο σπίτι, ο θερμοσίφοντας – όλα αυτά βοήθησαν στη δραματική μείωση του χρόνου που δαπανείτο σε ορισμένες τέτοιες δραστηριότητες. Όμως, κάθε λεπτό που κερδιζόταν απείχε πολύ από το να αυξήσει τον ελεύθερο χρόνο της νοικοκυράς όπως θα περίμενε κανείς. Κάθε στιγμή που περισσεύε έπρεπε να χρησιμοποιηθεί για να αυξήσει τις προδιαγραφές της αναπαραγωγής: τα ρούχα πλένονταν πιο συχνά, τα γεύματα γίνονταν όλο και πιο ποικίλα και υγιεινά και, το σημαντικότερο, η φροντίδα των παιδιών έγινε μια εξαιρετικά απαιτητική δραστηριότητα, από την περιποίηση των βρεφών μέχρι τη διευκόλυνση των ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων των παιδιών (Endnotes, 2015).

β) Παράταση της εργάσιμης ημέρας

Στην επόμενη υποενότητα ο Μαρξ μας μιλάει για την παράταση της εργάσιμης μέρας που συντελείται με την εισαγωγή των μηχανών στην παραγωγική διαδικασία. Συγκεκριμένα αναφέρει:

*Με τα μηχανήματα αυτονομείται η κίνηση και η δραστηριότητα του εργασιακού μέσου απέναντι στον εργάτη. Καθίσταται καθ' εαυτό και δι' εαυτό ένα βιομηχανικό *perpetuum mobile* (αεικίνητο), που θα συνέχιζε να παράγει ακατάπαυστα αν δεν προσέκρουε σε ορισμένους φυσικούς φραγμούς των ανθρώπινων βοηθών του, στη σωματική αδυναμία τους και στην ιδιογνωμοσύνη τους. Ως κεφάλαιο, και ως τέτοιο το αυτόματο έχει στο κεφαλαιοκράτη συνείδηση και βούληση, εμπνέεται συνεπώς από την ορμή να περιορίσει στο ελάχιστο την αντίσταση των*

ανθιστάμενων αλλά ελαστικών ανθρώπινων φυσικών φραγμών. Η αντίσταση αυτή ούτως ή άλλως μειώνεται από τη φαινομενική ευκολία της εργασίας στη μηχανή και από το πιο πειθύνιο και ευπροσάρμοστο στοιχείο των γυναικών και των παιδιών. (σελ.369)

(εντωμεταξύ οι γυναίκες δεν ήταν καθόλου υπάκουες όπως υποστηρίζει ο Μαρξ αλλά εντάξει άστο να περάσει και αυτό)

Παρακάτω μας υπενθυμίζει πως:

Η παραγωγικότητα των μηχανών είναι αντιστρόφως ανάλογη προς το μέγεθος του αξιακού συστατικού του τμήματος που μεταβιβάζουν στο προϊόν. Όσο μεγαλύτερη η περίοδος κατά την οποία λειτουργούν, τόσο μεγαλύτερη η μάζα των προϊόντων στην οποία κατανέμεται η προστιθέμενη από αυτά αξία και τόσο μικρότερο το αξιακό τμήμα που προσθέτουν στο μεμονωμένο εμπόρευμα. Η ενεργός περίοδος της ζωής των μηχανών καθορίζεται όμως προφανώς από τη διάρκεια της εργάσιμης μέρας ή από την διάρκεια της καθημερινής εργασιακής διαδικασίας, πολλαπλασιασμένης με τον αριθμό ημερών στις οποίες αυτή επαναλαμβάνεται. (σελ.369)

Και συνεχίζει αναλύοντας τα διαφορετικά είδη φθοράς των μηχανών. Αρχικά, τονίζει πως η φθορά των μηχανών δεν ανταποκρίνεται καθόλου με μαθηματική ακρίβεια στο χρόνο της χρήσης τους. Παρόλα αυτά, η υλική φθορά της μηχανής είναι διπλή: α) φθορά από την χρήση της β) φθορά από την αχρησία. Η υλική φθορά του πρώτου είδους είναι ανάλογη προς τη χρήση της μηχανής ενώ του δεύτερου είδους είναι αντιστρόφως ανάλογη προς την χρήση της. Παράλληλα όμως με την υλική φθορά η μηχανή υπόκειται και σε μία ηθική φθορά όπως έχουμε ξαναπεί ή θα μπορούσαμε να την πούμε αλλιώς οικονομική απαξίωση. “Χάνει ανταλλακτική αξία στο βαθμό που είτε μηχανές της ίδιας κατασκευής αναπαράγονται φθηνότερα είτε καλύτερες μηχανές εμφανίζονται δίπλα της με ανταγωνιστικό τρόπο. Για αυτόν τον λόγο όσο πιο βραχεία η περίοδος στην οποία αναπαράγεται η συνολική αξία της, τόσο μικρότερος είναι ο κίνδυνος της ηθικής φθοράς, και, όσο μεγαλύτερη είναι η εργάσιμη μέρα, τόσο πιο βραχεία είναι αυτή η περίοδος” (σελ.370). Η απειλή είναι ότι η μηχανή “λίγο πολύ απαξιώνεται”. Αυτό αποτελεί και το κίνητρο των καπιταλιστών ειδικά κατά την πρώτη περίοδο ζωής των μηχανών (αυτή την “περίοδο της πρώτης αγάπης”) για να χρησιμοποιούν τις μηχανές όσο το δυνατόν περισσότερο. Αυτό σημαίνει επιμήκυνση της εργάσιμης μέρας ή προσφυγή στο σύστημα της βάρδιας όπως είδαμε και στο 8ο κεφάλαιο.

Ωστόσο, οι μηχανές είναι επίσης η πηγή μιας «εγγενούς αντίφασης», επειδή «από τους δύο παράγοντες της υπεραξίας την οποία δημιουργεί ένα κεφάλαιο δεδομένου μεγέθους μπορεί να αυξήσει τον έναν παράγοντα, το ποσοστό υπεραξίας, μόνο μειώνοντας τον άλλο, τον αριθμό των εργατών” (σελ.373). Και εφόσον η μάζα της υπεραξίας, που είναι τόσο κρίσιμη για τον καπιταλιστή, εξαρτάται από το ποσοστό υπεραξίας και τον αριθμό των εργατών, οι καινοτομίες που εξοικονομούν εργασία δε συμφέρουν τον καπιταλιστή. Το να πετάξει τους εργάτες στην ανεργία μέσω τεχνολογικών καινοτομιών από αυτή τη σκοπιά δεν φαίνεται καλή ιδέα, επειδή οι πραγματικοί παραγωγοί αξίας χάνονται από την παραγωγή. Αυτή η αντίφαση θα αναφερθεί πολύ στον τρίτο τόμο του Κεφαλαίου.

Παρόλα αυτά οι μεμονωμένοι καπιταλιστές συνεχίζουν να ανταγωνίζονται για την εύρεση αυτού του εφήμερου τρόπου απόσπασης σχετικής υπεραξίας καθώς εξαναγκάζονται και οι ίδιοι από τους νόμους του ανταγωνισμού χωρίς να συνειδητοποιούν οι ίδιοι αυτή την αντίφαση. Ταυτόχρονα ο Μαρξ αναφέρει πως:

[...] εν μέρει θέτοντας στη διάθεση των καπιταλιστών νέα στρώματα της εργατικής τάξης που προηγουμένως ήταν απρόσιτα σε αυτόν και εν μέρει αποδεσμεύοντας τους εργάτες που ε-ντοπίζονται από τη μηχανή, παράγεται ένας πλεονάζων εργατικός πληθυσμός, που είναι ανα-γκασμένος να υπακούσει στον νόμο τον οποίο υπαγορεύει το κεφάλαιο. Από εδώ προκύπτει και το αξιοπερίεργο φαινόμενο στην ιστορία της σύγχρονης βιομηχανίας, το ότι η μηχανή ανα-τρέπει όλα τα ηθικά και φυσικά όρια της εργάσιμης ημέρας. Από εδώ προκύπτει και το οικο-νομικό παράδοξο το ισχυρότερο μέσο συντόμευσης του εργάσιμου χρόνου να αντιστρέφεται στο πιο αλάνθαστο μέσο μετατροπής όλου του βιοτικού χρόνου του εργάτη και της οικογέν-ειας του σε διαθέσιμο χρόνο για την αξιοποίηση του κεφαλαίου.

Ο Μαρξ λοιπόν σε αυτή την υποενότητα θέτει ευθέως από την αρχή αυτό το μεγάλο παράδοξο στην καπιταλιστική χρήση των μηχανών που διατρέχει όλο αυτό το κεφάλαιο: η μηχανή μειώνει την ανάγκη για μυϊκή δύναμη –κάτι που θα έπρεπε να κάνει την εργασία ευκολότερη– αλλά φέρνει στην εργασιακή διαδικασία τις γυναίκες και τα παιδιά εξαντλώντας τα· χάρη στις μηχανές είναι εφικτό να παράγουμε περισσότερα προϊόντα σε λιγότερο χρόνο –γεγονός που θα έπρεπε να ελαφρύνει την εργασία– αλλά αντίθετα χρησιμοποιούνται για την επιμήκυνση της εργάσιμης ημέρας· οι μηχανές που επιτρέπουν σε ένα μόνο εργάτη να «βγάζει» τη δουλειά πολλών εργατών ταχύτερα από ποτέ –κάτι που κι αυτό θα έπρεπε να κάνει την εργασία πιο ελαφριά– χρησιμοποιούνται για να κάνουν τη δουλειά του ενός εξα-ντλητική.

Κλείνοντας την υποενότητα ο Μαρξ μέσα από χωρία από τα τα Πολιτικά του Αριστοτέλη, τον Αντίπα-τρο μέχρι και τον Stolberg μας δείχνει πως από την αρχαιότητα μέχρι τους νεότερους χρόνους υπήρχε η ελπίδα ότι οι άνθρωποι θα μπορούσαν όχι μόνο να βελτιώσουν τον κόσμο τους αλλά και να απελευ-θερωθούν από τις πιο κοπιαστικές εργασίες για να αφοσιωθούν σε άλλες δραστηριότητες. Η καπιτα-λιστική χρήση των μηχανών πρόδωσε αυτές τις ελπίδες. Όπως ο Μαρξ και ο Ένγκελς περιγράφουν και στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο, ο καπιταλισμός δημιουργεί τις προϋποθέσεις γι' αυτή την εξέλιξη καταστρέφοντας πολλά από τα παραδοσιακά εμπόδια στην καινοτομία και τη αλλαγή. Αλλά από την άλλη, ο καπιταλισμός δημιουργεί νέα εμπόδια – συμπεριλαμβανομένης και της διαρκούς επιβολής της εργασίας.

γ) Εντατικοποίηση της εργασίας

Στην τελευταία υποενότητα ο Μαρξ μας μιλάει για την εντατικοποίηση της εργασίας. Ξεκινάει κάνο-ντας την εξής παρατήρηση:

Κατά την ανάλυση της απόλυτης υπεραξίας επρόκειτο αρχικά για το εκτατικό μέγεθος της ερ-γασίας, ενώ ο βαθμός της έντασης της προϋποτίθετο ως δεδομένος. Τώρα θα πρέπει να εξε-τάσουμε τη μετατροπή του εκτατικού μεγέθους σε εντατικό ή βαθμιαίο μέγεθος.

Στην πραγμάτευση της απόλυτης υπεραξίας τόσο η ένταση όσο και η παραγωγικότητα θεωρούνταν σταθερές. Στη συνέχεια στα κεφάλαια της 4ης ενότητας για την σχετική υπεραξία ανέλυσε τις επιπτώ-σεις των αλλαγών στην παραγωγικότητα, θεωρώντας το μήκος της εργάσιμης ημέρας και την έντασή της σταθερές. Όμως σε αυτήν την υποενότητα πραγματεύεται τις επιπτώσεις των αλλαγών στην έ-νταση της εργασίας. Αυτές οι αλλαγές μπαίνουν σε αυτό το σημείο επειδή συνδέονται στενά με τη διαδεδομένη χρήση των μηχανών στη σύγχρονη βιομηχανία.

Οι καπιταλιστές μπορούν να χρησιμοποιήσουν την τεχνολογία των μηχανών για να αλλάξουν και να ρυθμίσουν την ένταση και τον ρυθμό της εργασιακής διαδικασίας. Η μείωση των “πόρων” ελεύθερου χρόνου κατά τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας αποτελεί τον βασικό στόχο. Πόσα δευτερόλεπτα σε μια εργάσιμη ημέρα μπορεί να χαζέψει ένας εργαζόμενος; Εάν είναι υπεύθυνος για τα εργαλεία του και κατέχει τη δεξιότητα τότε μπορεί να καθορίζει ο ίδιος τον ρυθμό της εργασίας του. Όμως με την τεχνολογία των μηχανών, η ταχύτητα και η συνέχεια καθορίζονται εσωτερικά στο σύστημα της μηχανής, και οι εργάτες πρέπει να συμμορφώνονται με την κίνηση πχ. της γραμμής συναρμολόγησης. Υπάρχει μια αντιστροφή των κοινωνικών σχέσεων, έτσι ώστε οι εργαζόμενοι να γίνονται πλέον εξαρτήματα της μηχανής. Μια από τις μεγάλες προόδους που σημειώθηκαν μετά το 1850, μόλις η βιομηχανική αστική τάξη ξεπέρασε το γεγονός ότι θα έπρεπε να ασχοληθεί με τους Factory Acts και τη ρύθμιση της διάρκειας της εργάσιμης ημέρας, ήταν ότι οι καπιταλιστές ανακάλυψαν ότι μια μικρότερη εργάσιμη ημέρα ήταν συμβατή με την αύξηση της έντασης.

Έχει ενδιαφέρον σε ένα πείραμα που αναφέρει ο Μαρξ ότι συντελέστηκε σε δυο εργοστάσια στο Πρέστον, όταν μειώθηκε η εργάσιμη ημέρα κατά μία ώρα παράγονταν η ίδια ποσότητα προϊόντων αλλά έβγαζαν την δουλειά σε 11 ώρες αντί για 12 ώρες. Στην υποσημείωση 163 αναφέρει:

[...] το ηθικό στοιχείο έπαιξε σημαντικό ρόλο. “Εμείς”, δήλωσαν οι εργάτες στον επόπτη εργασίας, “εργαζόμαστε με μεγαλύτερη έξαρση, σκεφτόμαστε πάντα την αμοιβή, που συνίσταται στην δυνατότητα να σχολάμε πιο νωρίς, και όλο το εργοστάσιο, από τον νεαρό βοηθό ως τον πιο γέρο εργάτη, το διαπερνά ένα πνεύμα δραστηριότητας και χαράς, και όλοι μπορούμε έτσι να βοηθούμε ο ένας τον άλλον καλύτερα.

Η ενότητα τελειώνει με τη συνειδητοποίηση πως οι δύο μορφές απόσπασης υπεραξίας: απόλυτης και σχετικής εναλλάσσονται διαρκώς στην ιστορία και μερικές φορές μπορεί και να συνυπάρχουν σαν πρακτικές. Δηλαδή, ενώ το κεφάλαιο προσπαθεί να αντλήσει απόλυτη υπεραξία με επιμήκυνση της εργάσιμης μέρας, η επιτυχημένη αντίσταση των εργατών υποχρεώνει το κεφάλαιο να στραφεί στη σχετική υπεραξία το οποίο όμως οδηγεί εκ νέου σε διεκδικήσεις των εργατών σε μείωση της εργάσιμης μέρας και τούμπαιλιν.

Από τη στιγμή που η σταδιακά διογκούμενη αγανάκτηση της εργατικής τάξης ανάγκασε το κράτος να συντομεύσει διά της βίας τον εργάσιμο χρόνο και να υπαγορεύσει, αρχικά στο καθ’ εαυτό εργοστάσιο, μία κανονική εργάσιμη ημέρα, από εκείνη την στιγμή δηλαδή όπου η αυξημένη παραγωγή υπεραξίας ήταν άπαξ και διά παντός αποκομμένη από την παράταση της εργάσιμης ημέρας, το κεφάλαιο επιδόθηκε με όλη του την δύναμη και με πλήρη συνείδηση στην παραγωγή σχετικής υπεραξίας μέσα από την επιταχυνόμενη ανάπτυξη του συστήματος των μηχανών. (σελ.375)

Και στο τέλος της ενότητας συνεχίζει:

Δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία ότι, από τη στιγμή που η παράταση της εργάσιμης ημέρας έχει απαγορευτεί για το κεφάλαιο άπαξ και διά παντός από το νόμο, η τάση του κεφαλαίου να αποζημιώνεται με συστηματική αύξηση του βαθμού έντασης της εργασίας και να διαστρέφει κάθε βελτίωση των μηχανών σε ένα μέσο μεγαλύτερης απομύζησης της εργασιακής δύναμης θα πρέπει να το ωθήσει ξανά σε ένα σημείο καμπής όπου θα είναι αναπόφευκτη η εκ νέου μείωση των εργάσιμων ωρών. (σελ. 382)

Με την υποσημείωση 177 στο τέλος της ενότητας όπου αναφέρει πως ήδη έχουν αρχίσει κινητοποιήσεις των εργοστασιακών εργατών στο Λάνκασερ για το 8ωρο, επιβεβαιώνει το επιχείρημα του.

Αποψάρες

→ Σταθμό σε αυτή την παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου που το περιεχόμενό της, λόγω της ταξικής πάλης, δεν θεωρείται ποτέ οριστικό και την οποία εμείς σήμερα μπορούμε να μελετήσουμε σε μια μεγαλύτερη ιστορική έκταση από αυτή που είχε την ευκαιρία να κάνει ο Μαρξ, αποτελεί η εμφάνιση του Τειλορισμού στα τέλη του 19ου αιώνα (ιδιαίτερως στις Ηνωμένες Πολιτείες). Ως Τειλορισμό μπορούμε να θεωρήσουμε, σύμφωνα με τον ορισμό του Μ. Aglietta: «το σύνολο εκείνων των σχέσεων παραγωγής που είναι εσωτερικές στην εργασιακή διαδικασία και που τείνουν να επιταχύνουν την ολοκλήρωση του μηχανικού κύκλου κινήσεων πάνω στη δουλειά και να πληρώσουν τα κενά της εργάσιμης μέρας». Έχουμε με αυτό τον τρόπο την αρχή της επιστημονικοποίησης της εργασιακής διαδικασίας ή αλλιώς το σύγχρονο management. Με το διαχωρισμό της θεωρητικής σύλληψης της οργάνωσης της εργασίας απ' την εκτέλεση, τη χρονομέτρηση της κάθε ξεχωριστής εργασίας και μετέπειτα μελέτη της μείωσης του συνολικού χρόνου παραγωγής εργασιών, την οργάνωση ξεχωριστών ομάδων που επιλέγουν τις μεθόδους εργασίας, την αλλαγή των συνθηκών εργασίας, τη στατιστική ανάλυση αυτών των πληροφοριών επετεύχθη μια τρομερή αύξηση της απόδοσης της παραγόμενου προϊόντος και μια ισόμερης συρρίκνωση της αυτονομίας των εργατών.

Με το εργοστάσιο του Χένρι Φορντ πραγματοποιείται όμως μια πραγματικά επαναστατική εφεύρεση που είναι η ίδια η μαζική παραγωγή μέσα απ' τη γραμμή συναρμολόγησης. Μοιρασμένη παραγωγή σε μικρά επαναλαμβανόμενα βήματα χωρίς ανάγκη για επιδέξιους εργάτες με πολύχρονη εκπαίδευση και συνεπώς σταδιακή αποειδίκευση των εργατών. Οι εργάτες ήταν μέρη της μεγάλης μηχανής που η ταχύτητά της αποφαιζόταν απ' τη διεύθυνση χωρίς συζήτηση ή διαπραγμάτευση. Οι συνεχείς βάρδιες ώστε να μην σταματά η μηχανή έδεσαν στενά τη σχετική με την απόλυτη υπεραξία. Σε αυτό το σημείο ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής καταφέρνει ένα μεγάλο μετασχηματισμό στη βάση του οποίου είναι η εκμηχάνιση της εργασίας. Ο σκοπός του Τειλορισμού βρίσκει την πλήρη εφαρμογή του μέσα στο εργοστάσιο του Φορντ.

Αυτό όμως δεν ήταν το μόνο επίτευγμα του Φορντ. Το ιδιαίτερος καινοτόμο κομμάτι ήταν η συνάρθρωση της παραγωγής με τις καταναλωτικές συνήθειες. Η μαζική παραγωγή, το χαμηλό κόστος και τα υψηλότερα μεροκάματα αποτέλεσαν τη συνταγή της υποταγής της εργασίας σε έναν ολοένα αυξανόμενο ρυθμό παραγωγής. Ο Φορντισμός δίνοντας έμφαση στα υλικά οφέλη που μπορούσαν να φέρουν τα υψηλά μεροκάματα σήμανε την αρχή μιας καταναλωτικής κοινωνίας όπου η μαζική παραγωγή τροφοδοτούσε τη μαζική κατανάλωση και οδηγούσε σε ακόμη μεγαλύτερη παραγωγή. Τα μέσα συντήρησης της τάξης των μισθωτών παράγονταν πλέον από τις βιομηχανικές μονάδες στις οποίες απασχολούνταν οι ίδιοι.

→ Για ποιο λόγο ο Μαρξ θεωρεί την αύξηση της έντασης ως μια μορφή σχετικής υπεραξίας και όχι απόλυτης υπεραξίας; Στο κάτω-κάτω η σκληρότερη δουλειά θα έμοιαζε ανάλογη με το να εργάζεται κανείς περισσότερο επειδή και στις δύο περιπτώσεις το κεφάλαιο αποσπά περισσότερη εργασία. Με ποιο τρόπο η σκληρότερη εργασία παράγει περισσότερη υπεραξία;

→ Ο Μαρξ περιγράφει την αύξηση της έντασης ως «αύξηση της έντασης της εργασιακής δύναμης» επειδή οι εργάτες εργάζονται πιο προσεκτικά, περισσότερο εστιασμένοι τόσο από φυσική όσο και από διανοητική άποψη στα καθήκοντά τους. Σε ορισμένες εργασίες αυτή η ένταση μπορεί να είναι φυσική, ενώ σε άλλες που απαιτούν υπολογισμό, κρίση ο κόπος που καταβάλουν μπορεί να είναι περισσότερο διανοητικός και συναισθηματικός παρά σωματικός. Σήμερα μιλάμε συχνότερα για «στρες» – την αυξημένη νευρική ένταση και συναισθηματική φόρτιση που προκαλείται από την πιεστική, εντατική εργασία τόσο στο εργοστάσιο όσο και στο γραφείο. Όπως η κοπιαστική χειρωνακτική εργασία μπορεί να οδηγήσει στη φυσική κατάρρευση, έτσι και το ψυχολογικό στρες μπορεί να οδηγήσει στην ψυχολογική κατάρρευση ενός εργαζόμενου. Επιπλέον, μερικές φορές ακόμη όπως το φυσικό στρες μπορεί να οδηγήσει στην ψυχολογική κατάρρευση, έτσι και το ψυχολογικό στρες μπορεί να οδηγήσει στη φυσική κατάρρευση. Καθώς το κεφάλαιο έχει παρεισφρήσει σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής έξω από τους επίσημους χώρους εργασίας, αυτή η πίεση μεταφέρεται παντού. Από το σχολείο και την αυξανόμενη πίεση για τους βαθμούς μέχρι τους χώρους «διασκέδασης» το στρες έχει γίνει κάτι συνηθισμένο σε όλες τις πτυχές της ζωής μας.

Βιβλιογραφία

- Federici, Silvia. (2023). Η πατριαρχία του μισθού: Σημειώσεις για τον Μαρξ, το φύλο και τον φεμινισμό. Αθήνα: Ποτλατς.
- Cleaver, Harry. (2000). Reading Capital Politically. UK: AK Press
- Harvey, David. (2010). A Companion to Marx's Capital. London-New York: Verso.
- Endnotes. (2015). Endnotes 3: φύλο, φυλή, τάξη και άλλες κακοτυχίες. Θεσσαλονίκη-Αθήνα: φίλοι του κεραυνοβόλου κομμουνισμού.
- Caffentzis, George. (1980). The Work/ Energy Crisis and the Apocalypse. Midnight Notes, no3.
- Ομάδα Αυτομόρφωσης και Συζήτησης του Κεφαλαίου. (2011-2012). 24-25-26ο Μάθημα: Οι μηχανές και η σύγχρονη βιομηχανία. Αθήνα.